

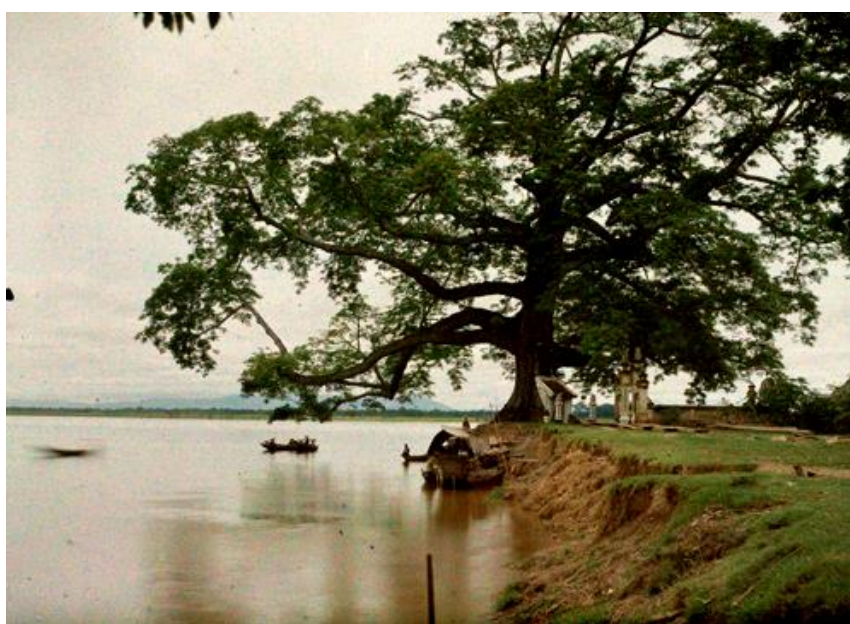
Qua hình ảnh :

Tìm về cội nguồn

ĐINH Trọng Hiếu, JJR 1956

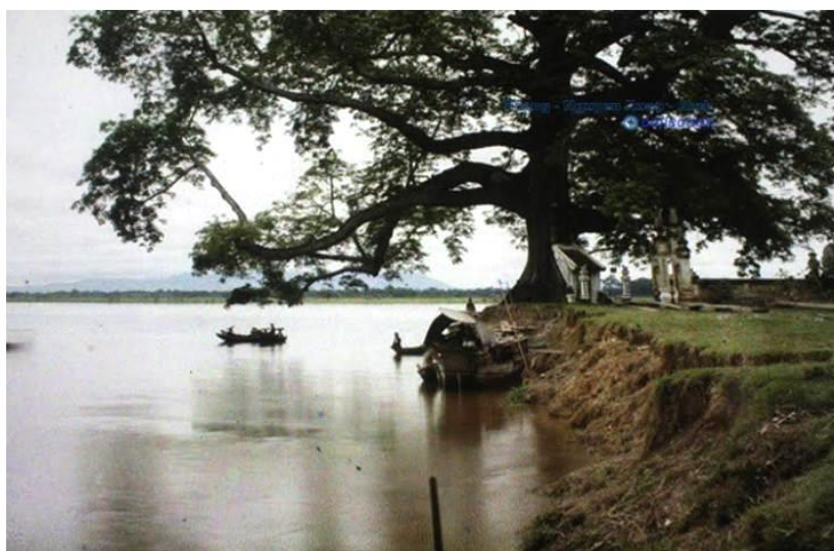
Từ một bức hình do Léon Busy chụp cách đây một thế kỷ, tôi muốn chúng ta dừng dừng lại nơi nhãn quan của thiên hạ, vì tài nghệ của một nhiếp ảnh gia, dù cao siêu đến đâu, cũng khó có thể giúp chúng ta hiểu biết thêm về đất nước, nếu chúng ta không tự mình bước thêm những bước tìm hiểu khác...

© Musée Départemental Albert-Kahn

Hình này, được Léon Busy chú thích như sau « *Indochine, Tonkin, Paysages – De Hanoi, Le grand banian de Viêtri, (juillet-août 1915)* », và là một phiên bản hình màu (*autochrome*) thuộc sưu tập trong Kho Lưu Trữ Toàn Cầu, Bảo tàng Albert Kahn (số đăng ký : *inv. A6707*). Một hình tương đương, hơi khác, chụp ngay sau hình này, đã đăng trong cuốn sách *Villages et Villageois au Tonkin (Làng và dân làng ở Bắc kỳ)* với chú thích cũng không hơn gì lắm : « *Le grand banian de Viêt-tri [sic] Environs de Hà-nội [sic], juillet-août 1915* » (*inv. 6708*). Ai nấy đều gọi cây trong hình là « cây đa », trong khi rõ ràng đây là « cây gạo » (miền Nam gọi là « cây -bông- gòn ») ! Jean Brunhes, giáo sư ngành địa lý nhân văn ở Collège de France, người mà Albert Kahn trao cho điều khiển Kho Lưu Trữ Toàn cầu, đã cẩn thận dặn những nhà nhiếp ảnh đi thực địa : phải ghi chú rõ ràng địa điểm cùng ngày tháng, thậm chí cả giờ nào (để thấy ảnh hưởng của ánh sáng)... Vậy nhưng đây cũng chỉ là lời dặn « trên nguyên tắc », phần lớn hình ảnh do Léon Busy chụp chỉ ghi đại khái nơi chốn và ngày tháng, khiến bây giờ muốn tìm xem là ở đâu cho thật chính xác, rất khó khăn. Tuy thế, trong cái không rõ ràng, cũng có cái đúng : ảnh chụp vào khoảng tháng 7 tháng 8, đã hết mùa cây gạo ra hoa (cây gạo ra hoa vào giữa tháng 3, đầu tháng 4), vì thế Léon Busy, người đã sống mấy năm liền ở « Bắc kỳ » và đã chụp hơn mười lần cây gạo, đã nhận lầm thành cây đa. Trước đây, vào mùa hoa gạo nở, ông đã chụp mấy bức hình bên sông đầy hoa gạo rơi, nhưng vì không ghi nơi chốn, nên khó lòng biết được là nơi nào, và ảnh chỉ đơn thuần có tính chất nghệ thuật, không giúp gì thêm cho Việt học.

Cho nên, để biết được đích xác ảnh trên là ảnh nơi nào, chỉ còn một cách : đi rà khắp vùng Việt Trì ! Rất may, ngày nay, với Google Earth và sự chú tâm của một số Bloggers trong và ngoài nước, công việc này đã đạt thành quả.

Ngã Ba Hạc - Việt Trì 1914/17 - Photo by Léon Busy

189 views

Ngày Xưa Ngày Xưa
17377 photos

Plus de photos par Ngày Xưa Ngày Xưa

World • Vietnam • Phú Thọ
tp. Việt Trì

hiques 500 m Conditions d'utilisation

Quý bạn hãy vào Trạm Panoramio, « Ngày xưa, ngày xưa », sẽ thấy bức ảnh được ghi nơi chốn : « Ngã Ba Hạc - Việt Trì ». Bức ảnh này chính là bức chúng tôi dùng trong triển lãm « Hình màu Hà Nội, 1914-1917 », ở sảnh L'Espace, phố Tràng Tiền, cuối 2013, đầu 2014, trước khi được trình bày ở Paris. Vị trí ghi dấu đồ không hoàn toàn đúng, vì đây là vị trí chiếc cầu Việt Trì, và là hữu ngạn Sông Hồng, trong khi hình chụp thuộc tả ngạn. Nhưng vị trí đại khái này giúp chúng tôi triển khai cuộc tìm kiếm.

Trên Nhan's Blog¹, người chủ Blog đã đưa ra nhiều bức hình cũ, không rõ niên đại, nhưng đều xưa hơn niên đại của bức ảnh do Léon Busy chụp (1915), chúng có niên đại từ cuối thế kỷ XIX (lúc quân đội viễn chinh Pháp bắt đầu đánh chiếm Bắc Kỳ : 1884, không thể sớm hơn), cho đến khoảng 1915. Lần lượt như sau :

Bến đò, lúc này còn nhiều cổ thụ, người Pháp đặt tên là « Avenue du grand banian » (Đại lộ cây đa lớn), hoặc « Pointe des blagueurs » như ở Pháp vậy. Ảnh lấy từ Panoramio.

Bức hình này, có lẽ xưa hơn cả, nếu ta bằng vào sự xói mòn còn tương đối ít của bến đò, lúc ấy vẫn còn hiện diện nhiều cổ thụ hơn trong bất cứ hình nào khác, vì tả ngạn sông xói mòn rất mau, lần lượt chỉ trong vòng 30-40 năm sẽ không còn cổ thụ nào sót lại, tất cả đã đổ xuống lòng sông, theo cái quy luật được mô tả trong ca dao : « Khúc sông bên lở, bên bồi / Bên lở lở mãi, bên bồi bồi thêm »...

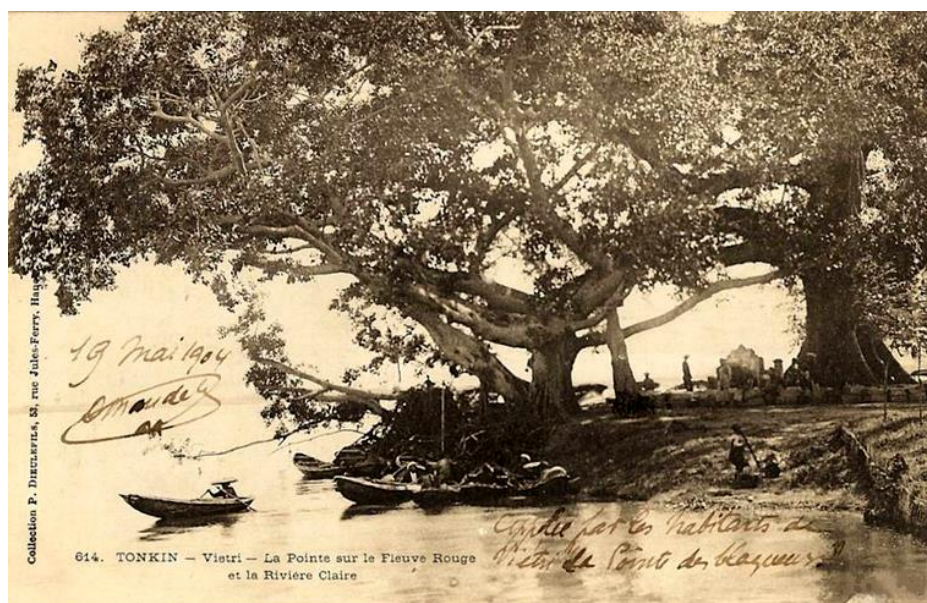
¹ <http://tranthanhnhan1963.blogspot.fr/>

Cái bên chúng ta đang bàn, và đang xem, là bên « lở ». Đây là « Ngã Ba Hạc », lúc Sông Thao (tên của Sông Hồng, trước khi hội tụ với hai dòng sông phụ lưu) vừa gặp Sông Đà (nước đục, Rivière Noire), và Sông Lô (nước trong, Rivière Claire) ở gần Việt Trì, và, từ đây, lấy tên là Sông Hồng, xuôi dòng chảy mạnh về Hà Nội. Nơi chốn này là nơi thiêng liêng, thuộc vùng đất Bạch Hạc, thường được xem là cái « nổi » của nước Việt trong truyền thuyết, và là nơi « đất Tổ », nay thuộc tỉnh Phú Thọ.

Ngã Ba Hạc nổi tiếng, được danh sĩ Nguyễn Bá Lân (1701-1783) ca tụng trong bài « Ngã ba Hạc² phú » : « Vui thay ! Ngã ba Hạc ; vui thay Ngã ba Hạc. / Dưới hợp một dòng ; trên chia ba ngách. / Ngóc-ngách khôn đo rộng hẹp, dòng biếc lẫn dòng đào³ ; / lênh-lang dễ biết sâu nông, nước đen⁴ pha nước bạc [...] », (Dương Quảng Hàm, 1957, *Việt Nam Thi-Văn học tuyển*, trang 65-6).

Một nhân chứng khác, gần với chúng ta hơn, là học giả Nguyễn Hiến Lê : sinh năm 1912, quê ở Sơn Tây, đến 1934 cụ tốt nghiệp trường Cao Đẳng Công chánh Hà Nội rồi vào làm việc ở miền Nam, cho nên những giòng cụ viết về chỗ ngã ba Bạch Hạc chắc là ký ức vào khoảng 1930 : « Một cảnh nữa tôi cũng lưu luyến là cảnh sông Hồng ở bến đò Vân Sa qua Việt Trì. Phải qua sông vào mùa nước đổ -tháng 6, tháng 7 âm lịch- mới thấy được sự bát ngát, hùng vĩ của núi sông. [...] Sông vào mùa lụt rộng mênh mông, có tới ba cây số, nước chảy băng băng và ta liên tưởng tới câu : « Đại giang đồng khứ » của Tô Đông Pha. Chiếc thuyền thúng chỉ dài hai ba thước bập bồng tránh làn sóng không khác chi một cánh bèo. Phải ngược dòng một khúc xa rồi mới qua sông, có khi mất hai giờ mới tới bờ bên kia. Cây gạo cổ thụ trơ trọi, gốc lớn không biết mấy ôm, cùng với nhà cửa ở Việt Trì nhô lên lần lần »⁵... Qua khỏi thời điểm này (nghĩa là sau 1930), rất có thể bến đò đã xói mòn, và cây gạo đã đổ vào lòng sông.

Năm 1946, trước khi có chiến tranh, tôi có dịp đi chuyển xe lửa cuối cùng trên chiếc cầu Việt Trì còn nguyên vẹn: không thấy dấu vết của cây lớn bên sông ! Mùa thu 1993, lại có dịp xuôi phà qua sông. Nước chảy xiết, chiếc phà lớn rình rành, bồng một chiếc xà-lan chở đầy than vút tới, tưởng hai thuyền đụng nhau, và không còn ngồi đây nữa. Lúc ấy, tôi quay khúc phim này, thật hồi hộp, nhưng không hề thấy bóng dáng cây gạo trên bến đò kia nữa. Ta hãy xem trình tự bờ sông lở như thế nào.

Bưu thiếp trong Nhan's Blog. Trong ảnh này, chụp trước 1904, còn thấy 2 cây đa nhỏ, phía sau là cây gạo, có ngôi miếu nhỏ phía tay trái.

² Ngã ba Hạc : chỗ hợp-lưu của ba ngọn sông là sông Đà (hoặc sông Bờ), sông Lô (hoặc sông Tuyên) và sông Nhị-hà, ở giáp huyện Bạch-hạc (nay thuộc tỉnh Vĩnh-yên). Chú thích : Dương Quảng Hàm.

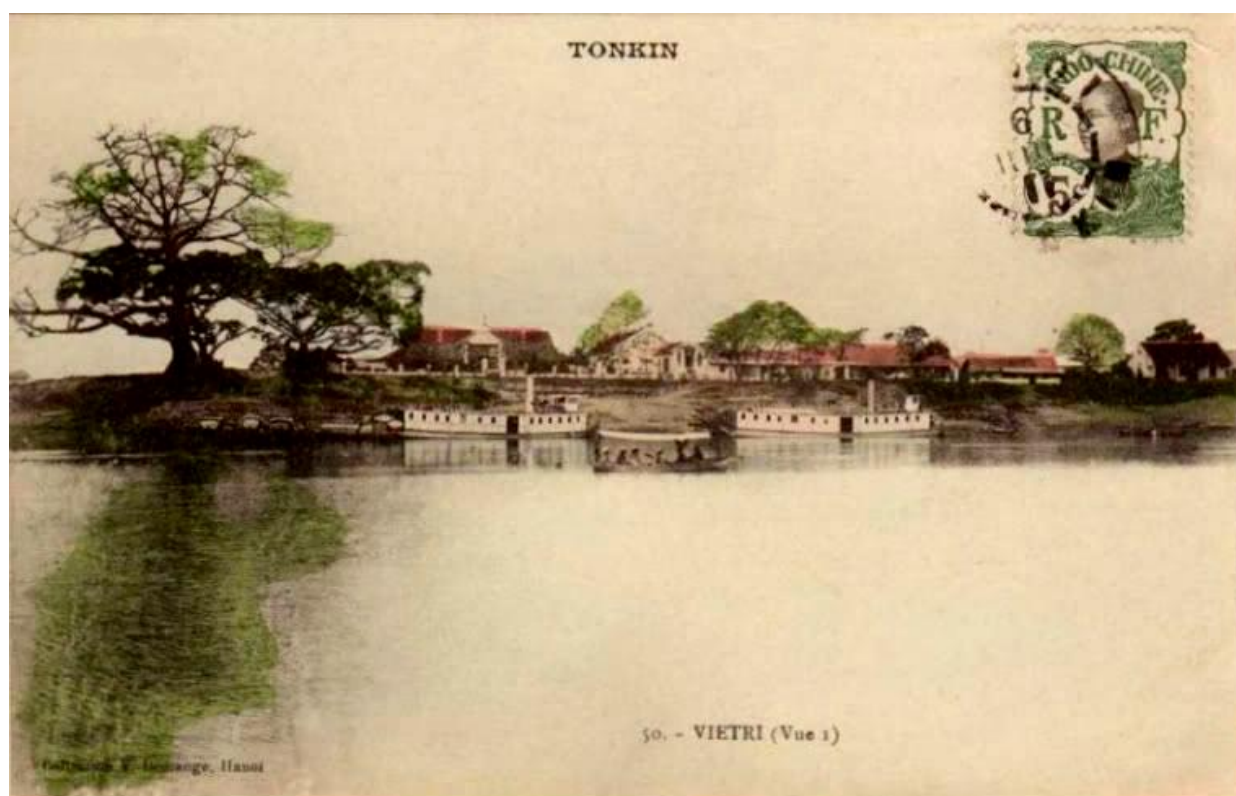
³ Dòng biếc lẫn dòng đào : dòng biếc là dòng sông Lô nước trong xanh ; dòng đào là dòng sông Nhị nước đỏ. Chú thích : Dương Quảng Hàm.

⁴ Nước đen : nước sông Đà đen. Chú thích : Dương Quảng Hàm.

⁵ Nguyễn Hiến Lê, *Hồi ký*. Nhà xuất bản Văn học. 1993, trang 16.

Một bưu thiếp khác trong Nhan's Blog: vẫn còn cảnh quan như trên.

Cùng một bến đò, nhưng nhìn từ phía hữu ngạn : đám cỏ thụ phía bờ sông vẫn còn, duy phía trong dọc theo sông nhiều nhà cửa kiểu Tây đã được xây cất, làm trụ sở Ngành giao thông, vận tải trên sông ngòi. Phía sau cây gạo, chưa thấy kiến trúc chùa chiền lớn. Bưu thiếp, trong Nhan's Blog.

Một hình lưu niệm khác : phía trái có mấy gia đình người Pháp, người lớn đứng và ngồi dưới gốc cây, trẻ con trèo cười lên cây đa gốc và cành không lớn lắm. Phần giữa ảnh có một dãy ghế dài làm ghế đợi, đằng sau che phên. Rồi đến một miếu nhỏ, được dựng dưới cây gạo, nhưng không phải là chiếc miếu sát gốc cây như sau này sẽ thấy. Cây gạo đứng sù sụ, với tất cả những cành lớn khá thẳng góc với thân cây, và gốc cây có bạnh lớn. Chúng ta sẽ dùng những dấu hiệu này để dễ nhận ra cây gạo trong ảnh khác. Ảnh trong Panoramio.

Bưu thiếp của Dieulefils, trong Nhan's Blog. Trên bức ảnh này, không còn bóng dáng cây đa, đã đổ xuống sông, cột đèn và hàng cây con cũng sắp đổ. Ngôi miếu dưới cây gạo cũng vậy. Duy cây gạo cổ thụ vẫn sừng sững. Phía tay phải, dãy nhà Tây, trụ sở Ngành giao thông, vận tải trên sông ngòi. Với bức ảnh này, chúng ta có thêm hai dữ kiện : nguồn gốc cách gọi tên sai trái của Léon Busy, đã dùng cách gọi của người Pháp thời ấy « Avenue du grand banian » (« Đại lộ cây đa lớn »), tuy cây đa khi còn không lớn cho lắm, và lúc này cũng không còn nữa. Đây là một khía cạnh đáng phê phán về phương hướng của Kho Lưu Trữ Toàn Cầu : đi nghiên cứu một nước bị trị, và không sử dụng những khái niệm, tên gọi, của người bản địa. Dữ kiện khác đáng lưu ý : phía sau cây gạo, vào thời điểm của Léon Busy (1915), sẽ có ngôi miếu nhỏ dưới gốc cây, và sẽ có những kiến trúc đền chùa, do người bản xứ xây thêm sau này.

Như vậy là ta đã đi một vòng xem Ngã Ba Hạc, trong khoảng thời gian hơn kém nửa thế kỷ. Tên « Bến đò Vân Sa » mà Nguyễn Hiến Lê còn nhớ và gọi, rất có thể ngày nay đã xóa mờ trong ký ức tập thể, để chỉ còn cái trứ danh « Ngã Ba Hạc ». Nơi này, cũng từ những năm 1930, không còn thấy bóng cây gạo cổ thụ. Vùng này, ngày nay, vẫn còn những tập tục thờ cúng, « linh thiêng », như tập quán đi lấy nước giữa dòng để lấy khước, « thăng

quan »; người ta cũng tin rằng nguồn nước ba con sông khiến nhiều cá sông về hội tụ. Chung quanh miền này, rất nhiều nơi thờ thần, thờ tiên... Riêng tôi, không có điều kiện đi điều tra thêm, và đã phải đi « thực địa » qua Nhan's Blog, Panoramio, xin tri ân các vị đã có công sưu tầm hình ảnh quá khứ của đất nước.

Tuy nhiên còn một số vấn đề. Nếu quý vị có điều kiện, mong giải đáp cho những người xa xứ, nhìn về quê hương mà không khẳng định được đôi ba điều, như sau :

-Cây gạo cổ thụ đứng trơ trơ nơi bến đò, mùa xuân hoa rực lửa, như bó đuốc soi cho kẻ qua sông, ngày nay có còn, hay không ?

-Bến đò này, phải chăng tên cũ là Bến Vân Sa ?, ngày nay có còn là bến đò nữa chăng ?

-Vào thời điểm nào đã xây ngôi miếu sát gốc cây gạo ? Ai xây ? Đền chùa mà ta thấy trụ cột trên bức ảnh do Léon Busy chụp là đền, chùa nào, ngày nay còn lưu vết ?

Nhân một bức ảnh người Pháp Léon Busy chụp, như tình cờ, có nên tìm hiểu thêm về nơi chốn này ? Phải công nhận: Léon Busy chụp ảnh màu rất giỏi. Tính chất nghệ thuật trong tác phẩm của ông thật cao : cùng một nơi chốn mà ảnh của ông nổi bật so với hình ảnh của những pho nhóm khác. Nhưng ông không làm tròn công tác khoa học mà Jean Brunhes đã trao. Trình bày hình ảnh ông chụp, và để hiểu biết thêm đất nước ta, đương nhiên phải tự mình đi tìm kiếm...

(Ngồi viết nhân mùng 1, tháng Giêng 2015, để tặng những ai muốn tìm hiểu thêm về cội nguồn).

Đ.T.H.